

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988

чылдың
февраль
20

суббота
№ 43 (13643)

1925 чылда
үндүзлөттүгө,
Өртүз 3 көпсөк.

Реформаны — амыдыралга!

А ЖЫКТЫГ БОЛДУРАРЫ-БИЛЕ

СЭКП ТК-нын чаа болуп эркен Пленумунга СЭКП ТК-нын секретары Е. К. Лигачёв илеткенде «Школага күш-ажыл тодаргай сорулга, нийтилерге ажыгыр болуру чутула» деп чуталаан. Школа реформазынын бир кол айтырымы болса, өөреникчилерин бугуручулук күш-ажылга кижиздери болгай. Ам-на ол ажыл шуудаар дээрине бугураар апар. Ынаа-даа ону шиптирлээрине бааза бугурулгелерин талашындаан ам-даа хой деткиме керек. «Аныктары — мал ажы, лопуң салыр. Чуталаан амыдыралар керек кирер үе келген.

Анык салгалды мал ажы-лының аге билгелери-биле чепселер, оларны амыдырал-биле холбары чутула. Бистин «Коммунизмге орун» совхозтун дирекциязы болган Солжур ортумук школазынын администрациязы дугурушкан, 5—10 класстар-ның өөреникчилерине бугурулукту күш-ажылды ортумуктап, 350 хураганын суурга азыраар кылдыр үзүп берген. Ук амыдыра 236 өөреникчи хаара туттунган. Малдың анык-аңаа-чегерилеге-рин хоочун башкы Министр Доржу Дамдынович Монгуш удуруп турар Кодэ шко-ланың өөреникчилери мал

чегерин билер эвес дээр хоонер агеинде тургулаан. Соолгу үеде ол хамаарылга өскөрүлгөн. Өөреникчилер соотехниктиг билгелерин аге чадаын элден шынгадып алган, ам — удуз согураал-биле амыкшаан турар.

Амыдыра үениң негелде-зинге дүштүр чорударына чүгү шиптиктел турарыл? 236 өөреникчи чылда 20 муң 475 рубль түнүгү продукция бугурур. Ол санын бир өөреникче хамаарыштыр алыр-га 86 рубль болуп. Бистин кылмы турар амыкшыстын бугуручулук ам-даа күдү. Оң бир чылдаганын күтүм биске хенче, орай төртүтүн хураганнары бергенге. де База бир негеттинин турар чүгүл — бистере черин, техниканы, малды кезе-экстаар бижылааш, үениң негелде-биле керээлг ар-гаже шалтыдери.

Совхоз школының күш-ажыл кижиздигине чүгү деткименин көртүр болса, совхозтун трактори-теринин ажылын чоокку 2-3 чылда ийи элестеге тургузуп болурун хандыра арта бар. Ынчанга өөреникчилерин бугуручулук күш-ажылдын организаста-рына материалдык баазаны ам-даа бижыктырар чутула бооп турар.

Борбожен МОНГУШ,
башкы.

СЭКП-НИН ТӨП РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫНДА

СЭКП-нин Төп Ревизия Комиссиязынын хуралы фев-раль 18-те болган. Комис-сиянын 1987 чылда кылган ажылынын түнүгелерин бол-гаш партиянын XXVII съез-динин шиптирлеринге дүштүр баа аде тургузу-нуушунуң чаа үе-чада-зында 1988 чылда сорулга-лары чуталаан көргөн.

СЭКП-нин Төп Ревизия Комиссиязынын даргазы И. В. Капитонов илеткел кылган СЭКП ТК-нын ян-варь (1988 ч.) Пленуму пар-тияны бугуручулук амы-дыралдын политиктиг чуту-ла болушунуң турар бол-гон, ол чуталаан. Партия-нын амыгы үе-чадада иде-ологтуг ажылынын эң чутула сорулгазын СЭКП ТК-нын Чингине секретары М. С. Горбачевтин Пленум-га тодаргай болгаш ханы ут-

ка-шынарлыг чуталаанга айткан.

Партияда ревизия ажылы нийтизи-биле алээз иде-кейженин илеткелчи бол-гаш санап бергендер дем-делгезен. Ревизия комиссия-ларынын хой нуруузу бот-тарын хулаалгелерин бол-гаш эргелерин улам дөлу хемчээлдиге-биле боттанды-рып турар апарган. Оң-би-ле чөредештир, оларның иштинден эвезин эвес реви-зия комиссиялары эрги бу-нуң хоюдаапынын анык өртүзөн, амыдыра бугуру-кал, бартаан. Ынчанга ревизия ажылында болушун таарымчалыг башынаарында аде тургузушунуң чаа үе-чадазында хандыларды, ол амыдыра чаа уна-шынар-биле доолуруп, хандылары өргөжүк чутула.

Улуг-Хем районда Жванов аттыг совхозка Виктор Мас-нык-оол июң мурунча ко-лаачылап турган. Совхозтун администрациязы хой ажы-лына амыкшаар кижилер не-дишес боорга, анык амык-шаарын В. Маснык-оолга су-меткен.

Ол болушун өг-бүлө-биле төрүр хойлары хулаан ал-ганнар. Амыгы үеде оларның күш-ажылды көргүзү багай эвес, 430 баш хойдан 280 ажы хураганнаан. Чидириг чок. Оларның чымчытыг ажылына анык сакманчы Долаан Шолбаана улуг дуа-ны чедирип турар. Оң ажаан турары чус ажыг хураган-нарын лоптоткан.

Хойжу өг-бүлө бот-оруг-чарыгалыг депшигелгиле ар-гачыгыг шылчезен. Артык чарыгалдары болурубайн ту-рар. Ам төрүр болгаш чаа хураганнаан хойларын чег-герилгелге аныкшак.

ЧУРУКТА: сакманчы До-лаан Шолбаана.

Олар ОХЕМЧИК,
Иван ДАМБА
оларның фотогу.

Үндезин реформаның оруу-биле

САНАП ӨӨРЕНИР

Чыл эгесинден эгелеп «Тыва даг-дугу» комбинат бот-ашаанышкыч кир-ген. Чаа аргаже шилчигелге коллектив ханымчалыг бе-леткенген. Эртен чылын амык-агынын эргелде баш-карынын чаа аргаларына өөренип, бо чылдың чагы-ларын хергелдешчилер аны-биле тодарадип, элээн амыкшаарын кылмып чурттан. Техниктиг эде дериниш-нин, соода айтырылдарың чутулаан барымдаалаан, бо талаа-биле хемчегелерин ал-ган. Амык телевириң чаа хемчээлдиге херек кы-рында шылчезен.

Бо ал чоруттунган хем-чегелерин түнүгелде, даг-дугу бугурури 135 муң тонна четкен, азы мурунку чылдыңдан 10 муң тонна хой болган. Беш чыл эге-зинден алырга, планын оонаадаан акыр 20 муң тонна продукцияны бугу-руген.

Депшигелгиле аргаже шил-чигелгиле беткелде үр-тү-неалде болуп турар. Комбинат үлестүр бугурул-гелеринде 4028 муң рубль арыг оруданы алган. Планаа-нындан ол 44 хуу хой бол-ган. Күш-ажылды бугуру-чулук 21,6 хуу өскөн. Кижиле бугуруш хамарыштыр амыкшаан кылмышкын өскөн.

Бот-оругла-чарыгалар, бот-ашаанышкычине шилчез-үеде калдыр беткелгилерин ужуру-дузды угагнан. Эр-тен чылын комбинаттың өөренилге курстарына 722 киши, оң иштинде 617 аныкшын билдин бедиктен. Эге болган эде беткелгилерин курстарын ийи чус ки-ре киши эркен. Дөрт чус акыг кижиле мергелгиле аайы-биле бугурулган алган. Штат кызыралындаан хосталган бежен амыг кижини чаа мергелгиле өрөткен.

Экономикагын өөренил-генин «Бугурулгенин итенин» финистарыг деп нуруу-да, тодаргай экономикагын «Экономикагын интенсив-хөгжүлдү» деп школа-мун амыг кижиле өрөткен ту-рар. Бо санап отчоттарда бекитилген. Херек кыран амыкшаар чаа аргааны ужуру-дузды амыкшаар чаа дир эде шилчезин ал-баан. Күрүн бугурулгенин дугурула Хоолу-ну хандыра өөренилгенин азыра-ластаары негеттинин турар. Ужуртук калдыр оңу бугу-рулгенин бугурун амыкшаары мажанын тодаргай айт-

АЗЫРАДЫКЧЫ ХӨӨННЕРДЕН УШТУНАР

Кайы-даа коллективтиг ажыл түнүгелин көрдө, эки талаалары улам хандылаан ажыгылаашкан, чептерстери ажык-биле минин, оң аар ужурунгары каттапавас дөштү анализдээр, чогуур хемчег-лерин алыр.

Бистин Току районун совхозтарынын анык-чору-дугады соолгу оң чылдарда элээн хоюдаан. Чеден чыл-дарын ортаа үезинден бээр мал бачы өскөтөн, оң чаш төлүн алыр, черле продук-тулук чоруу кудулаан. Оң бээр документилерин көдүрер болса, мал бачы чылдыңна кызыралыг олар. Чогуу чүге мындагы?

Совхозтарынч материал-техниктиг баазаны 1,5-2 ка-тап өскөн, капитал салымш-кынын күрүгелден хараа чокка берип келген. А ол хиреде оң беричемне куду, мыча хой анык-чорунгенин ажыгал билбес-тир бис. Анык-агыларын өрөз баш ашканы, самыкыда көвүдү-ни анаа-ла таарылга бе? Мал продукциянын садыл алыр-ның өртөн күрүнүң өскү-түргенде-даа дузалайын кел-ди. Бо бугурун кол чылда-гаан болса, анык-агынын ажыктыг кылдыр тынчыг-нар камналгаты организастаар дугурунда анаа-ла чутула-биле кызыгаарлыгын, то-даргай амык-херек шилче-вейи турар-дыр.

Токунун совхозтарынын экономикасында кол черин мал ажылы ээлеп турар бол-

нал чоп үнөмөз?

Токуга мал чемин тур-рында удуз эвес мен, ону чүгүр ажыктыг кылдыр, чо-гуур негелде-биле тарып өс-түрер, ажаан алыр херек. Районун девискеринде агаар-бойдуштун байдалын көрүп турган, үнүштү тары-ча, Чеченин-да анык тарып каарга, ол ширин агаарлыг чеге соонка алыштыр боор-га, оон кайдыг ажык-дула үнерил? Ол дугайын эртен чылын журналист Эдуар Донга солунга чин бижээн. Оң бистин районун удуз-тур-баштар дугайында, специалистер чүге өөренип көрбөзүң?

Черин чайгаар үнүгөн е-гени малга хоолу чок дээр «өртөм тогула» баа бисте тытпал келген хевирин. Ол дээрде оңа нын эвес, Бис-тин-чегериле, муң-муң чыл, да иштинде бодунун үнүш, дүжүдү-биле мал-маган, киши кижилерин азыра, е-гери келген. Ынчанга чер-чин чайгаар үнүгөн егенин тоомчага албас чорук чалгаа, дөрдөн маанай малап, акени анык алган олутураар ки-жилерин естип-дир. Олар ындыг арга-биле боттарын агартып бодап турарлар.

Ажык чок мал-дыр дөш ийи муң хире өчкүчү, хой чем чил-дыр дөш ханан фермаларын бистин То-куда узатпал каатты. Шы-нында экономикагын анык алыр болса, эң-не ажыктыг малдар ол-дур. Статистиктиг,

экономикагын анализдер ол дугайын бадытпап турар бол-гай. База бир хараадын чорук чүдү бар инетти, хойну ра-йонда дыка өстүрбей, чан-гыс-ла деңгелде тургузар, оң орунуга кайжа-хоора, артык чем улуг хергелес-чыл биле инин өстүрер дөшт, кезек амыкшаа-даа, оон чогуур түнүгел баа үн-мед. Ол малдарын чыл-сак озер хамаанч, база-ла эвезиктен. Ийи биле чыл-гынын «суду» аныкшаары бенин кагдыган. Оларын транспорт кылдыр ажыгал-турар-дыр бис бе? Шанап, терге-даа чок. Малчылар ам совхоз төвү-биле чорук-херек кылдыр бенин само-лет, вертолет дөшт мал-маганын ая-айы-биле оң каапкаш, воюдал кадарып олутураа анаа бир кайчыл апарган. Ынчан турда, ол мал-маган чидип, бөрү, адыг араатан акыныг, чазыл сел-килдиг кижилерин аспаанга кирип, хопар турар.

База бир аарышкылыг айтыры — малчыларын арын-нууру, ээ-харысалга, азы Мал ажылы кызымак, уйгу-чылды чок эрес-орсу-тук чорукту негээр. Ындыг кижилер Токуга чок эвес, кылдыларга Кол Дин-оол, Долаан Базыр, Бадыр-сун-оол дөш мышкан хой-жылдарын, ийикчилерин ай-туш болуру. Харысалга ду-гайында түнү чуталаарын ол дээрде. Токунун малчы-нары соолгу үеде мал чем

иел чоп үнөмөз?

Токуга мал чемин тур-рында удуз эвес мен, ону чүгүр ажыктыг кылдыр, чо-гуур негелде-биле тарып өс-түрер, ажаан алыр херек. Районун девискеринде агаар-бойдуштун байдалын көрүп турган, үнүштү тары-ча, Чеченин-да анык тарып каарга, ол ширин агаарлыг чеге соонка алыштыр боор-га, оон кайдыг ажык-дула үнерил? Ол дугайын эртен чылын журналист Эдуар Донга солунга чин бижээн. Оң бистин районун удуз-тур-баштар дугайында, специалистер чүге өөренип көрбөзүң?

Черин чайгаар үнүгөн е-гени малга хоолу чок дээр «өртөм тогула» баа бисте тытпал келген хевирин. Ол дээрде оңа нын эвес, Бис-тин-чегериле, муң-муң чыл, да иштинде бодунун үнүш, дүжүдү-биле мал-маган, киши кижилерин азыра, е-гери келген. Ынчанга чер-чин чайгаар үнүгөн егенин тоомчага албас чорук чалгаа, дөрдөн маанай малап, акени анык алган олутураар ки-жилерин естип-дир. Олар ындыг арга-биле боттарын агартып бодап турарлар.

Ажык чок мал-дыр дөш ийи муң хире өчкүчү, хой чем чил-дыр дөш ханан фермаларын бистин То-куда узатпал каатты. Шы-нында экономикагын анык алыр болса, эң-не ажыктыг малдар ол-дур. Статистиктиг,

экономикагын анализдер ол дугайын бадытпап турар бол-гай. База бир хараадын чорук чүдү бар инетти, хойну ра-йонда дыка өстүрбей, чан-гыс-ла деңгелде тургузар, оң орунуга кайжа-хоора, артык чем улуг хергелес-чыл биле инин өстүрер дөшт, кезек амыкшаа-даа, оон чогуур түнүгел баа үн-мед. Ол малдарын чыл-сак озер хамаанч, база-ла эвезиктен. Ийи биле чыл-гынын «суду» аныкшаары бенин кагдыган. Оларын транспорт кылдыр ажыгал-турар-дыр бис бе? Шанап, терге-даа чок. Малчылар ам совхоз төвү-биле чорук-херек кылдыр бенин само-лет, вертолет дөшт мал-маганын ая-айы-биле оң каапкаш, воюдал кадарып олутураа анаа бир кайчыл апарган. Ынчан турда, ол мал-маган чидип, бөрү, адыг араатан акыныг, чазыл сел-килдиг кижилерин аспаанга кирип, хопар турар.

База бир аарышкылыг айтыры — малчыларын арын-нууру, ээ-харысалга, азы Мал ажылы кызымак, уйгу-чылды чок эрес-орсу-тук чорукту негээр. Ындыг кижилер Токуга чок эвес, кылдыларга Кол Дин-оол, Долаан Базыр, Бадыр-сун-оол дөш мышкан хой-жылдарын, ийикчилерин ай-туш болуру. Харысалга ду-гайында түнү чуталаарын ол дээрде. Токунун малчы-нары соолгу үеде мал чем

ХИХ БҮГҮ-ЭВИЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА УТКУШТУР

Партияның, чурттуу амыдыралыңа улуг болуушкунга хынамчалыг белеткенир

СЭКП Төп Комитетинин июнь (1987 ч.) Пленум Совет Эвилелиниң Коммунист партиязынын XIX Бүгү-эвиле конференциязын бо чылдың июнь 28-те эрттер дуга-ында доктаалды хулаан алган. СЭКП-нин XXVII съез-динин шиптирлеринин боттанымышкынын чоруу тура-зынын, он ийи беш чылдың бирги чартынын кол түн-ислеринин болгаш аде тургузушунуң чорудулганын хандылар талаш-биле партия организасталарынын со-рулгадарынын дугайында база партия болгаш нийтис-ламдыралын улам ийи демократичтар талаш-биле хем-чегер дугайында айтырылганы анаа чуталаан.

Коммунист оң дымдадым улуг согураал-биле чутулушунуң хулаан алган. Партия конференциязына чуталаар кайгырлар СЭКП-нин XXVII съездинин соонда партияның мөөнөс алган политиктиг дуржула-зын түнүзү, экономикагын болгаш социал хөгжүдүгүн дугурулаар башынаарына үнөлдү бээр, экономикагын эргелеп башкарынын үндөин реформазынын ботта-рышкынын чорудулганын, аде тургузушунуң партия болгаш өске-даа хой-ниги организасталарынын күрүн, ажыл-агый органдарынын киржилгезинге анализ-ти бээр.

Партия конференциязына белеткеди идея-политиктиг болгаш организастыг бедик деңгелге чорударыне бугу партия организасталарын, коммунисттерин партия Төп Комитети кыйгырган. Ынчанга бистин республикагын партия организасталары партиянын хулаалыг улам ийи бижыгыларын, партия биле чоңуң чыгыс эвин бижы-галарын, анык-чарыг чорукту, демократияны хан-малыг, калбарыгыне, партия ажылынын стили болгаш арга-методтарын садыраалгашкыч, экономикагын эргелеп башкарынын үндөин биле аде тургузарыне, кижиле факторун бугу талаш илдекейдеринге кичи-гейи угадыларган. Бо талаш-биле кылдыңын турар амыдыра оюкта чаа болуп эркен СЭКП Кызыл хоорю-мун, райкомдарынын пленумдарына, коммунисттерин ху-ралдарына түнүг чуталаан, кол кичээлгенин бюрө кижилеринин чедир кылбайн, шиптирлелерин турар айтырылгыне угадыларган, айткан чептерстери чал-дыларынын дөштүг хемчегелерин алыр, калдардан даандырган ажыл-херек дөш партиягын негелден күш-тедирерин чуталаан айткан.

СЭКП Төп Комитети «Күш-ажылды коллективтерин болгаш бугурушкуну мурунчаларынын Совет Эвилелиниң Коммунист партиязынын XIX Бүгү-эвиле конферен-циязын төлөнтүг уткуур талаа-биле инициативанын дугайында» айтырыгы чуталаан көргөн. Ук доктаалда совет кижилерин күш-ажылды болгаш политиктиг дең-гелде өскөн, аде тургузушунуң херэне боттарынын салымшынын кичиринге чүтүлдүгүн демгел-дэн.

Октябрьын социалист Улуг революциянын 70 чы-лында алдар болушун социалист чарыкка Тываның улус ажыл-агыйы бугу адырларынын анык-чылдарын эң-не илдепкелгиле киришкен. Улутурун, агродегустер экономикагын, туудуң болгаш транспорттун дыка хой бригада, унааст, сех болгаш ферма коллективтери бот-тарына алган социалист хулаалгелерин хулаа бенин-де боттандырган, чылды чедикшигенин доосканнар. Олар-ның күш-ажылды салымшынын аныкшаа республи-каның ажыл-ишчилери багай эвес көргүзүлгенин эртен чылын чедип алган. Улутур бугурулгенин 1987 чылда социалист хулаалгелерин хулаа бенин күтүскөн, пландан ажыг 9 миллион ажыг рубльдин продукцияны бугуругөн. Күш-ажылды бугуручулуктун даалганы ажыг боттандырган. Туудужулар 172 муң дөрбөлчүн метр жур-талга шолун ажыгалга кинрген, ол дээрде 1986 чылдан 30 хуу хой, 1986 чыл-биле деңгээр, малдың ийи про-дукциянын бугурушун хемчээл 1987 чылда 9,9 хуу өскөн. Республика күрүнө эңт, дүк, сүт, дагаа чургаар садырың чыл планарын күтүскөн. Юбилейг чылда оңи көргүзүлгенин Бин-Хем район, Кызылдарал, та-га фабрика, «Тыва сүт-дугу» трест, № 1 авторепору-га бугурулгени, Каа-Хем районун чоңун амыкшаар хай-дырылга бугурулге эргелде, Кызыл районда «Тыва-де-ге» совхоз болгаш өске-даа коллективтер чедип алган.

СЭКП-нин XIX Бүгү-эвиле конференциязы партиянын

Чалов МАНДЫНЧЫ,

БАШТАЙГЫ ТАНЫЖЫЛГА

Таныш артың Н. Д. Ажымжаа биле театр чурукчу Н. К. Рушев олар Моолга сургакчылар барып, ажылдап турганнар. 1952 чылдың январь 31-де Улан-Баторга ол интернационалчы өг-бүлөгө кыс уруг төрттүнгөн. Ону Нада деп адаг алганнар.

Нада сөөгүндө барып, салым-чаанын чурукчу болган. Тываның комсомо шаңналынын лауреады Надежда Рушева чырык чер кырынга түгел он чедээ хар иштинде турган. Бичаада да ол кыска чуртталгазын дүргүзүп, угаан-бадалын кайтатчы байлаа — 10 муң ажыг чуруктарын арттырган каан.

Уран чүгүлдү ат-сугаагы кижилери — академиктер Д. С. Ляхачев, В. А. Ватагин, чогаалчы И. А. Андроников Надакы шыларгайгы угаанын, салым-чаанын уруг деп адаглар. Чурукчу Рушеванын дугайында хой-хөй чүгүлдөр болган өчкөрткө бижиттинген. В. М. Киселевтин «Артекке бир ай» деп номунда оң амдыралынын түгел ханжыг кезини — Артекке дымтанып турган үзүн боттук фактылар, биле көргүскөн, бодунун амдыралынын дугайында Нада экинче мынчаар бижээ: «Мээң амдыралым — Артекке чедир база оң соонда деп ийн бөлүккө чарыра».

Амгыч чурукчу Нада Рушеванын чуруктарынын делегези бистин чуртувустун дыка хөй уугу-уугу чуратканга, ол шыкка даштыгыга — Японияга, Моолга болган Польшага база болтулаал.

В. М. Киселевтин «Артекке бир ай» деп номунда үзүндүгү отулаураш, парладымас.

Сарыг-хүрөң баштыг уруг даштыгы чуртубушаан, чур-нар-демир чанында көрүнүчкө көрүп турган. Ол уруг шадгайла таанымын шылап, оюмун чугаалаган: — Чедир келдин бе? Сен Нада Рушева деп билип алдым, ыңчанга манап турдум. А мени Ольга дээр. Сөң кээрин дугайында бисе — дыматкан. Орунунан сөң биле солчуп атыр дугайында кочкам. Ритка биле дугурушум. Кичаар сен? Бис эвес кыдыг болза, бистин орунларымыс кочка болур...

Ольга биле кады олургаш, Нада чүрөккө чоң бооп артып калган Тыванын ак-көң хемнерин кижилерин дугайында, апаа хөлүндө-ле чугаалап эгелзэн. Бичиниң, де чугаан чуруктарынын дугайында боданын каап, шала оюмун чугаалап олургаш.

— Авам мени эдертип алгаш төрөң чуртунга, Кы. эчкө чурор деп турда, мен үш хар аялп турган мен. Ачам биле Костя кыргачаа менча ырак черке бичи кичи канчап чедери, ур жукудушунга канчап шыдагырыл деп коргуп, чөгөнип турганнар. Бис дугу бичиң-даа болдуз, тус черин агаар, бойдузунга шыдагып, амадан дорайта каан мен. Самолет чиндиш дивес, мен удуу каан чордум.

Кызылга өөрүшкү маңайлап дүштүзүш. Багында альбомда фото-чуруктарын көрүп шаг болган болган, азамын уткуп келген төрелдерин ырактан-ла таанып каалгам. Рал даай-аагайы, ооң ашаа — Олег Саган оолду база таанымды. Ол ыңчан-ла ат-сугаа алгы берген тыва чогаалчы турган.

Красноярская кулмучтунда даай-авам сугаа турган.

тап турганымыс сактыдыр мен, Кызылдың театрына база. Мээң ачам биле авам баштай апаа таныш. нан, Шиндерин шимелде. каасталганын ачам кыдып турган. Өг-бүлө туткан соонда, бир өрөз хөлзипел алганнар. Ооңунуң пещанын бестин чоң. Авам ченин даштыга кыдып турган. Өзөң, че кирер эжиң даштыктың шүт дорт. Бичаада да ачаа эки, харын-даа аас-не жинтип чурттан турганнар.

Бис Енисейнин эринде парке берип каап турган бис. Енисейни мен эң баштай, тоолдор билер болган, Пушкинни чогаалында таанышкан, Елисей деп соора адап турган мен. Авамның «Эрдене шыгыраш» деп мынак тапшыгы деп турган эстала парта артып калганын кайтган бис. Ооң ады уран-чечен чараш-тур бе?

Ольга, шынал-ла, танымың ады магадаан.

— Ооң соонда менээ тоогүлүг чедери көргүскүдээң. Оларын укур-утка-дын-даа орта бибээс мен, азамын чоңум чүгү чөгөңү чоргааралып тура, рин пат айлып тыппаан мен. Өскөң-даа хамаан, Азия деп чоңум чүгү деп чүвени соонда билген мен. Кызыл дээр, шынал-ла, Азия динтип географтыг төгүчү шымаккай.

Ооң соонда дорт чыл болган бичиң, өг-бүлө састагыш И. Н. Кызылга келдиңиз. Шүтү И. Н. бис — атта-рымын эң ужуңгунан аан Нада, Наташа, Николай.

— Ленинградтын кино тирттырыкчылары Тыва дугайында документалдык фильм тургузар дөңсөөр, Чурук тирттырар бөлүккө ачамын кирип алганнар.

Чүгө дээрге ачам Тываның бойдузунга онзагай чараш чүгүлдөрин билер. Тыва хөң-лөр, тыва араттарын эдилелдери, хентери, бөрттери

Ону көрүп нааш, хөң-лө чаа сөстөр сактып келген мен. Орун, ширтек, идик, аза, шүлбүс даш оң-даа өскөң...

Эзэң каш өг кочка хонуп алган болза, ону аал дээр. Авам Били-Колла аалга төртүтүңер. Ооң ачаы — кочкун, малчы арат. Ол кырган-ачамын Дойдал дээр. Авам оң хөйер уруу. Кызыл-даан чаа-ла малчып турар уде аазы чоң, өскөс артыкчың-даа ол билбөөн.

Бир-де катал Били-Колла «аза-шубуш» эртин келген соонда-ла, өгдөрдө улус оспадан (быкар-дума) аарып эгелзэн. Ооң азамың акызы болган кырган-авам өлгөнөр. Быкар-думадан улай, улай өлгөннөри хооругуң четтикейи турганнар. Он харлында школа ажытты. на бергенде, авам аалчыңе чоруг чарган.

Ийн дугаар баарда, Кызылга чүгө ийн хүнээң бис. Чүгө дээрге кинога тирттырар чег Чадана хемини ууу болган чүвө-дир. Кинофильмди ады уран-чечен, «Ак-көң хемнерин кичилери». Ол хүнереде мен азамын «Азиянын төүнгө» чедир бердим. Шол-шол-ле болгай, ыңчаа-даа «төңгө» кирип келген, хундүткө-биле көрүп тур мен. Черинг өзөң.

Енисей ичинде, тыппаап ону Улуг-Хем дээр, дагла даштары чыккай салган, агартып чугаалап каан улуг сөңмүзүм: «Ленин». Ооң карак чепте талгыр дегенер угаан-сакшына кирип келди.

Чаданаже автобусту хал орта бис. Орун кымында өргөдөр сөйтүйдөй чыккан чык. Кыдыр элп-эди, үн-түрлеринче доураан бурт кыдыр кире калдыр. Авам экскурсовод бооп, Тыванын экзотикасын өөрүңе чугаалап берип чорган. А мен азамын чынында, оң чашын шаанын дугайында чугаалып дымнап чорган мен.

Орунка чоруп олургувуста, менээ бузулуп өңү көргүстүр. Мен өңү улуг майын шымак боор деп болуп чорган мен. Майыңа кичи кыкын чурттан шыдаар бе?

Чаданаже автобусту хал орта бис. Орун кымында өргөдөр сөйтүйдөй чыккан чык. Кыдыр элп-эди, үн-түрлеринче доураан бурт кыдыр кире калдыр. Авам экскурсовод бооп, Тыванын экзотикасын өөрүңе чугаалап берип чорган. А мен азамын чынында, оң чашын шаанын дугайында чугаалып дымнап чорган мен.

Орунка чоруп олургувуста, менээ бузулуп өңү көргүстүр. Мен өңү улуг майын шымак боор деп болуп чорган мен. Майыңа кичи кыкын чурттан шыдаар бе?

Виктор КИСЕЛЕВ.

Николай ДАМИНОВ.

ЫНАКШЫЛ

• Дөрттээн шүлүктөр •

Ийн чалгын артың орта сылдырт дээрин, Ие-чериң хөгүлүг ырын дымназыңа, Ырак хааа өшпөң чырымы эскеринге, Ынакшыл сөң чүрөң бүргөй туткан деп бий.

Ындыг-мындыг дүвүрөзүн оюмугааң, Ынакшыл боду өшпөс одуң кыскаң-дыр. Семээр күш чок улуг чалбыш өсүпүң, Сен база хып-ла, хып-ла, ыңчанал чүрөң!

Соккан чүрөк шылы чөдө балаттыңмас, Соора-меге, кара сагыш олап эртпес. Хилиңкече мыкшыңды эңи түрбөс, Кижиниң боор чүгө эң-дом эмпел шыдаар!

Ынакшылга арга-сүмө кадып хорюк, Ынды-бети кыдыг-уш чок, хөмчөли чок. Хуудулаш, сылдыстарың кылытыр сен, Курак чедир, чеге чедир мөгөөр сен.

Экер-оол КЕЧИЛ-ООЛ отулаураш.

АҢЧЫ ИВИЖИНИҢ КОЖАМЫКТАРЫ

Анаа черде туруп алган, Анаа кайган туру так мен, Аспанынлап ашкан болзам, Куудай аңап чигей эртик, Анаа аңап чигей эртик.

Доора черде туруп алган, Догум айып туру так мен, Эдилбелеп ашкан болзам, Элик аңап чигей эртик.

Курут черде туруп алган, Кузундуглап ашкан болзам, Куудай аңап чигей эртик, Анаа аңап чигей эртик.

САЛЫМЫҢНЫ ЧЕКТЕВЕ

• Пародия •

Чашкын манаан кызыл чечек хаамчал бол, Чаш-ла чүрөң согуучула оон дора, Чаражымын майап чадааш, катал сактыр Сайда болган балыктан-даа дора-дыр мен.

Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ.

Чашкын манаан кызыл чечек боду билер, Чашын чаптың, күзүн тоглаар — салым-дыр. Ынчаарга сакч чурган соолган сыдаа чүгү деп, Ынчаарга чылап, хууду хөңүзү эвес.

Сугаа чоруп балык кугу ыңаң-ла ынаан, Судак, салга мугуштамал, азып болгай, Чаражыңа дүшүп чадааш хөдө болуң, Салымыңа ачаа деңеп, торганма дааң.

Карыма ТУЛУШ.

СПИД-БОЖУДУЛГА БАЖЫҢЫНДА

Губернатор Марино Куомунуң дугаалың аугаар Нью-Йорк штаттын кадык камгалап органын тускай программаны боттандырып эгелзэн. Ооң кол-ла сорулга — СПИД-тин вирусу штатта хайа хире тараанын тодарадыр. Тускай система аугаар ол программаны боттандырып тура, ханшын 100 муң пробанын шыаар.

Баштай-ла чаштары кынаан, Адыңтан түнелдер үр-чар үндүрбөз, Бир эвес иези аарап болза, «аш урууңа база халдар» деп үчүлөп саяап турган. Бай-даа бай, ботуп турарын санаар бадыткаар.

Хынал турар үдө штатта төртүтүңер 15157 чаштар, даң хан хыналдазын чурткан, өмчөлөргүн дүвүрөзүнүн ол болдурган. СПИД-тин вирусу 148 таварыста-да таварышкан.

СПИД-тин антидотолары ханында бар бичиң уруг ылап-ла аарып дээрин бадыткапайн турар. Оларын 40 хире хууу-ла айымы-дыг аарыдан аарып чадаас деп санап турар.

Бо талазы биле алырга, Нью-Йорктун Бронкс району эңде дүвүрөзүнүн. Мөөң 43 уругун бирээң-ле ханында аарыгы болган. Ооң соонда Манхэттен району — 196 хуу, азы 51 уругун бирээң аарып, Бруклинден — 58 уругун бирээң аарып, штаттын эске черлеринде бадал мон дээр.

Келер чөдө аяк ботур деп турарларын аразында байдал база кыдыг. Нью-Йорктун кадык камгалап эгелзеп шынчылдыгы аугаар сааттыг хөдөжкөннөри 1,37 хуудуң ханында аарыгын вирусу бар болган. Шинчи, дашкын чаштар бадалга чурткан-даа болза, кара нештерлерин бала испал дымдыг хөдөжкөннөри — 25 хардан, 29 хар аразындаарынын база адым өг-бөдөлдөрдө халдарын исперге болган.

Ханында вирусуң антиде, доуу бар хөдөжкөннөри исп-тебеси деп сүмөлөп турар. СПИД-биле аараан кошокан организмде иштелип саатталыра ар-берге.

1988 чылда эмирлерин чаштар тавары биле алырга, Нью-Йорк ханында ол аарыгын вирусу бар муң акык чаштар чуртуннар. Губернатор Марино Куом штаттын тобулу-дугуң үндүрүлгөңгө «ыл бурт-түндөгү келесинге» «Хилиңкечиг өлүмгө баш бурунгар-ла кымыздан уругтар чурттуңнөри дең, чедир көрүңүг чүвө чоң» деп демдегелзэн.

Вилос КАВАЛЛУСКАС, ПМА-ның тускай көрр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЫВЫЗЫКТАР

1. Черде чериң мөгө, Чоңла чолдак мөгө. (Баажымы эдилелде).
2. Боду ал-даа болза, Сакшың кара. (Баажымы бүдүмелде).
3. Ийн өңүң чүлүңү чыгыс. (Баажымы азырал малда).
4. Хоуму долу конгураа кыкын. (Баажымы азырал малда).
5. Оор адым хомду кудурутук. (Баажымы алда).
6. Менчиреңин кым чигең? Мезил-көң чигең. Кым чыңаа ийең? Кылдың кара ыңаа ийең. (Баажымы дигит амьтан-карда).
7. Ыдын мунган, Хоюп чүктэң, Тевезин чектең, Алдын хойлаан. (Баажымы дигит амьтан-карда).
8. Дээр огуу тейинде демдектүг, Кудай огуу кудурунда демдектүг. (Баажымы дигит амьтан-карда).
9. Хоолуңаң хозу чолдак, Кулутуңуң кудуруу уууп. Чиктибейиң чиктең. (Баажымы дигит амьтан-карда).
10. Турган чериниң олау чоң. (Баажымы бойдушта).

АГААР

Республикага шокар бузут-таар, азыр. Чамдык черлерге биче хар чар. Соңу-дугурун чүк уругу хаттың сөңунада дүргөн 5—10 метр. Дүне 29—34, хундус 18—23 градус соор.

Кызылга шокар бузуттаар, Чагбас, Хаттың кужу кошок. Дүне 32—34, хундус 19—21 градус соор.

ЧЕЛПЕК

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

Февраль 20 суббота. Чыгыш ОНДА. ЧАПРА, ШИЛА БОЛГАН ЫНАКШЫЛ (Ийн кезиниң комедия).

Серениң ролюнга Тыва АССР-иниң адыртыг артини Чаданба МОНГУШ ойнаар. Эгелзери 19 шакта.

1988 чылдың февраль 21-де (воскресенье) СОКП обкомунуң Полититинг чырымынын бажыныңа 14 шакта. «Амгы делегейде Япония» деп темага лекция болган. Лектор — «Билиң» инитилелинин Новосибирск област организациынын баштаар чериниң делегей адыртыгтарың талазы биле лектору Н. С. Соболев.

Албесит-биле кирер. Бионетрин лекция эгелзери, ниң мурунда садар.

Совет уруглар фондузунуң Тыва салбырынын тургузуучу конференциянын белет, көр болгаш өрттирер талаа-биле оркомитет уң кон-ференция болуп, февраль 20-де, СОКП Тыва обкомунуң Полититинг чырымынын бажыныңа 10 шакта болурун дымнадып тур.

Февраль 21-де, воскресенье, Кызылдың улуттур магасинери 10 шактан 15 шакка чедир чалсар чок акылаар.

Шоодуглар ПОНЕДЕЛЬНИК-ЧИК ХҮН

Шошкун чоруп ашкан чымыраалдык келди. Адам, бышкааның чиниң-даа оон, Тудугга кады ажылдап турган бис, оон пенсия үнгөн кичи, Понедельник сагың. Да-ла онда-остал, дер-бузу бурдулаш, чедүргөн-кыкырган турар, ажылда он шык ачар бергенде чедип көзү ашкан. «Бо чүгө оозалдап наар кичи сен?» — дээр: «Багай акыңарың «мотор» басың. раан. Уех! Чүрөк дээрге чүрөк эвес, апаа бир дон өт, дон өт! Дүң хөлүн эрттирерин шымак мен. Понедельник — аар хүн бо — дээр, сирилзэн холдары биле кызып орайа бээр...

Ам бо келгеш, мындыг де: — Че, оолдар, чеге дыш-тамыр мен. Мени бригада-марга кызып ал көрүңер. Арат-чонга, ал-ботка-даа ачы-дуу-ла ынаан, Ажыл-дасай бердим.

— Кырган кичи дыштан, ыңаа — динтивес.

— Аа, богда, думаларым, олурарга сра кырымыр чүвө.

ЧҮГЭЭР...

Чазын оолдан айттырдым: — Кайы хире өөренип тур сен мон, кайлаа? — Чүгээр. Малчын далаым кирип келди. — Мал-маган хүр-ле ый-ааң, даай? — Чүгээр. — Сени эмчиге чыткай алар, кадың кандыг-дыр, чаавай? — Чүгээр. Бригадирин мези кылаан пенкамы көргөш. — Чүгээр-дир — дээр. Даргавыс ай түнелди үн.

Бо чылдың январь 30-де үнгөн «Шында» кроссвордтун харызы

ДОРА ДУРГААР: 1. Ку, 2. Бир, 3. Дор, 4. Дор, 5. Дор, 6. Дор, 7. Дор, 8. Дор, 9. Дор, 10. Дор, 11. Дор, 12. Дор, 13. Дор, 14. Дор, 15. Дор, 16. Дор, 17. Дор, 18. Дор, 19. Дор, 20. Дор, 21. Дор, 22. Дор, 23. Дор, 24. Дор, 25. Дор, 26. Дор, 27. Дор, 28. Дор, 29. Дор, 30. Дор.

УЗУН ДУРГААР: 1. Кар, 2. Бар, 3. Шор, 4. Анда, 5. Шы, 6. Бол, 7. Бол, 8. Бол, 9. Бол, 10. Бол, 11. Бол, 12. Бол, 13. Бол, 14. Бол, 15. Бол, 16. Бол, 17. Бол, 18. Бол, 19. Бол, 20. Бол, 21. Бол, 22. Бол, 23. Бол, 24. Бол, 25. Бол, 26. Бол, 27. Бол, 28. Бол, 29. Бол, 30. Бол.

Телевидение

Февраль 20-де БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН 6.30 — «120 минута», 8.30 — Кон-перт, 8.45 — «Мен — автомобиль — Сибирь», 9.15 — «Сибирь», 9.30 — «Сибирь», 9.45 — «Чу-рункулар дугайында рассказтар», С.

Красаускас, 10.15 — XV кышкы Олимпиада оюннары, Хаак спорт, 15 км. Эр кижилер, 10.40 — Теле-фильмин баштайгы көргүзүү, 11.35 — Бүгү-эвилелдин номчула конфе-ренциясы, «Знамя» журнал, 12.50 — Улусту чогадылганын «Радуга» те-программаларын бүтүлгө гө фестивалы, «Улустун ырлары бол-гаш танчылары» (Мали), 13.20 — «Социал чурттарында», 13.50 — «Бүгүдө болган кичи бурчунуң», Ярославль социал-культура об-ектилерин ажылгалта киндеринде ме-

ХОВАР ТАВАРЫЛГА

Франциянын Тулон хоо-райда сугагыг мал эмчи-зи дигит амьтанарын аң-зы дигит берге, нарын аары-дарын эмен шаг болган. Ынчаа-даа бир катал барган дегит болгаш берге байлаа. Ол таварышканын ол утпас, Ол көчүгү ховар таварыла-ны уң чериниң солунуна би-жир бодал.

Ол мындай болган: дүң ортузунда телефон кынгыр-кайым бээр, ол оттуп кел-

ПЕЧКАЛАР ЧЫЫКЧЫЗЫ

Мюхкен хоорайда чурттан турар. Макс Вальдхауэр чүс хире печка чып алган. Оларын эң эргин — 1770 чылда, а чааы — 1900 чыл-да, Карак кызыл чымыч

УЛУГ, КАЙГАМЧЫК ЭР

Чоокта чаа француз фир-ма косметика кылдыр арин-башка чаганаар чүгүлдөр бу-дурч үнүлүгөн. Ол проду-кцияны аразында чүгө улуг, кайгамчык ар кичине азыг-даттынар дүң бар. Проду-ция бир онзагай болганда,

ХОВАР ТАВАРЫЛГА

гөң Билейиң, душ бооп, сейфте динс шоочалаттына бергенин, апаа дуудан че-дириниң дилзэн, дөңдөң си-рызыңаң ий дымнаган. Аша-ларга оскө бир кичиңи ча-лап эгелзген. Ол доран амьтандала, дикс кир кыл-дыр үнө халлаң. «Бо опера-ция дээрме чөң назымым иштинде практикамда коң-чуг ховар бир дугаар тала-рылган-дыр» — деп, эмин чугаалаан.

терге насозу-биле агаарын эмин удурун ора хонган. Оон эске канчаар-даа арга чок дээрин ол билген. Эрте-нинде сейфти ажылдып шы-даларга оскө бир кичиңи ча-лап эгелзген. Ол доран амьтандала, дикс кир кыл-дыр үнө халлаң. «Бо опера-ция дээрме чөң назымым иштинде практикамда коң-чуг ховар бир дугаар тала-рылган-дыр» — деп, эмин чугаалаан.

ПЕЧКАЛАР ЧЫЫКЧЫЗЫ

печкаларын үрелген бакы-нардан, бон төгөр черлерден-даа тыппак, аштан-чүлүп, эдиң чаартып алыр. Оон коллекциянда печкаларын оң чаралын база онзагай кылдыр кылган. Чүг дээрме фирма бажынынын мурун орта ол улуг, кайгамчык эр кичиңиң дүрү-хевирин тур-гускан. Оң бедин 10 метр, ону тудуп тургузарына 380

САКТЫМЫННАР

«7-й симфония». Музыка арнынар 9.55 — Эде тургустунушкун бол-ган эрге, 10.10 — «Оруктарда хы-халалтар», Арагалар чорутун хо-разынын дугайында, 10.25 — «Дирг амьтаннар дугайында», 11.25 — «Кичи, Чер, Оутгарга», 12.30 — Философия дугайында беседалар, 13.15 — Компьютер-биле чугаа 14.00 — XV кышкы Олимпиада оюн-нары, Шанак спорт, Ниялел чун-гулаары. Дага хактаашкының ийи хевирин, Дүргөн баары. Хөдө-

ИЯИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика, 8.15 — Чангыс аялжыкчыны, К. Симо-нов, Шүдүктөр, Хүн демдегелдери.

САКТЫМЫННАР

Д. Шостакович. «7-й симфония». Музыка арнынар 9.55 — Эде тургустунушкун бол-ган эрге, 10.10 — «Оруктарда хы-халалтар», Арагалар чорутун хо-разынын дугайында, 10.25 — «Дирг амьтаннар дугайында», 11.25 — «Кичи, Чер, Оутгарга», 12.30 — Философия дугайында беседалар, 13.15 — Компьютер-биле чугаа 14.00 — XV кышкы Олимпиада оюн-нары, Шанак спорт, Ниялел чун-гулаары. Дага хактаашкының ийи хевирин, Дүргөн баары. Хөдө-

Адрес: 667000 Кызыл хоорай, Красноярская кулмучу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ